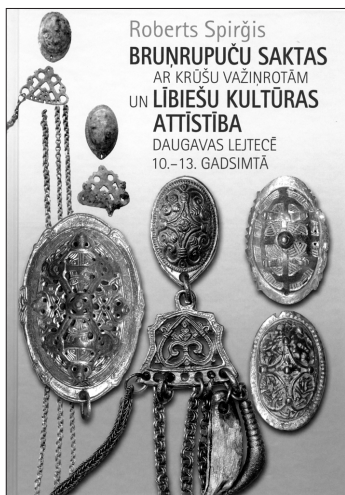

RECENZIJAS

Spirģis R. Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. – 511 lpp.: il.

2008. gadā LU Latvijas vēstures institūta pētnieks Roberts Spirģis ar apjomīgu (511 lpp.) monogrāfiju noslēdza vienu posmu savā zinātniskajā darbībā. Monogrāfija pamatoti uzskatāma par pētnieka brieduma apliecinājumu. Jāatzīst, ka R. Spirģis to sasniedzis salīdzinoši agri (dzimis 1975. gadā). Tajā pašā laikā autora arheologa darba stāžs nebūt nav mazs, viņa līdzšinējā darbība

bijusi mērķtiecīgi vērsta uz savas zinātniskās tēmas – seno lībiešu kultūras un etniskās vēstures izpēti. R. Spirģis vadījis izrakumus Ikšķiles Kābeļu uzkalniņu kapulaukā, Cēsu dzelzceļa stacijas vendu senkapos, Ogresgala Čabu apmetnē un senkapos, Vecrīgā, veicis Daugavas lībiešu arheoloģisko pieminekļu apzināšanu. R. Spirģis 2007. gadā aizstāvējis doktora disertāciju (Dr. hist.) par tēmu “Krūšu važiņrotas ar bruņrupuču saktām Daugavas lejtecē”. Disertācija novērtēta ar LU balvu par sasniegumiem zinātnē nominācijā “Labākais doktordarbs LU 2007. gadā”.

R. Spirģa darbs patīkami pārsteidz ne tikai ar apjomu, bet arī ar izcili sagatavotu ilustratīvo materiālu. Autors pilnībā izmanto tās iespējas, kuras dod digitālā fotogrāfija, skenēšana, datortehnika. Tas ļauj izdalīt atsevišķas senlietu detaļas, elementus, parādīt to griezumus, apjomu utt. Šāda senlietu, īpaši tādu komplicētu senlietu kā bruņrupuču saktas “sadališana sastāvdaļās” ļauj labāk izprast to elementu izcelsmi, pie reizes arī nepārsprotami apliecina pētnieka iedziļināšanos arheoloģiskajā materiālā.

Monogrāfija ir konceptuāla. Tās ievadā formulēts darba mērķis, uzdevumi un metodes. Kā galvenais mērķis izvirzīta Daugavas lībiešu bruņrupuču saktu un važiņrotu izvērstās kompleksās tipoloģijas izstrāde, kas ietver ne tikai saktu un važiņrotu sastāvdaļu analīzi, bet arī to saistību ar Daugavas lībiešu materiālo kultūru un ļauj noteikt šī lībiešu rotu kompleksa vietu Baltijas jūras piekrastes toreizējo kultūru kontekstā. Autors izsaka apgalvojumu, ka važiņrotas ietver informāciju

par daudziem pagātnes dzīves aspektiem – estētiskiem un reliģiskiem priekšstatiem, valkātāju materiālo stāvokli, etnisko piederību. Ne visas šīs tēzes var pieņemt kā aksiomas, īpaši par važiņrotām kā etniskās piederības raksturotājām.

Darbs izstrādāts uz lietisko avotu bāzes, kas iegūta laikā no 1837. līdz 2007. gadam. Autors apzinājis visas vai gandrīz visas (netika manīts, ka būtu minēts Liepājas muzejs) krātuves Latvijā, kur glabājas ar izpēti tēmu saistītais materiāls, – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja, Ģederta Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzeja, Daugavas muzeja Doles salā, Andreja Pumpura muzeja Lielvārdē, krātuves Igaunijā – Tallinā un Tartu, bet senlietas, kuras glabājas Vācijā un Anglijā, – pēc aprakstiem un literatūras. Salīdzināšanas nolūkos iepazītas senlietu kolekcijas Somijas Nacionālajā vēstures muzejā Helsinkos. Liela daļa analizēto arheoloģisko senlietu – vairāk nekā 1500 – iegūta sistemātiskos izrakumos kapu kompleksos, to skaitā 365 kapos, kuri droši uzskatāmi par sieviešu apbedījumiem. Neapšaubāma vērība ir tam, ka autors tēmas izstrādāšanas laikā pats ir vadījis izrakumus Daugavas lejtecē – Ikšķiles Kābeļu uzkalniņu kapulaukā un Ogresgala Čabās, kā arī veicis arheoloģisko pieminekļu apzināšanu.

Važiņrotas ir kompleksa rotaslieta, kas ietver sevī daudz elementu – vispirms saktu pāri (retāk rotadatu pāri), tad važturus, važiņu sadalitājus, važiņām piestiprinātus sadzīves un greznuma priekšmetus – atslēgas, nažus greznās makstis, dažādus piekariņus. Šādam rotaslietu kompleksam atbilst arī attiecīgs tērps – pie pleciem saspraužami brūnči.

Katrai sastāvdaļai ir komplicēta izcelsme. Autors vispirms aplūko skandināvu bruņrupu saktas – divas Vendeles laikmeta (550.–800. g.) un 44 vikingu laikmeta (9.–10. gs.) saktas. Līdz šim par skandināvu saktām un to saistību ar vietējām – lībiešu saktām Latvijā rakstījuši T. J. Arne, B. Nermans, E. Šturms, Ē. Mugurēvičs un I. Jansons (*Jansson*). Neapšaubāmi, R. Spirģa paveiktais ir pilnīgākais un argumentētākais šī tipa saktu apskats. Tas pats attiecas arī uz viņa secinājumiem par lībiešu saktu izcelsmi, to iedalījumu tipos un izstrādāto hronoloģiju. Tā ir paliekoša vērtība visa tā reģiona arheoloģijā, kur vērojami somugru un skandināvu kultūru iespaidi.

Tālāk seko lībiešu bruņrupu saktu apskats. R. Spirģis pierāda, ka lībiešu bruņrupu saktas radušās no diviem skandināvu saktu tipiem. Viens 10. gs. pēdējā desmitgadē vai laikā ap 1000. gadu darināts pēc skandināvu P55:2F1 tipa saktu parauga un, domājams, radies Doles salā, otrs – 11. gs. pirmajā pusē pēc Birkas tipa saktu parauga izveidots Salaspils Laukskolā un Daugmalē. Pēc Birkas tipa parauga gatavotās saktas kļuva par paraugu visu nākamo – 3., 4., un 5. tipa saktu izgatavošanai. R. Spirģis atzīst, ka, lībiešu saktas ne tikai cēlušās no skandināvu saktām, bet arī to turpmāko attīstību ir ietekmējušas skandināvu liešanas mākslas tendences 10. gadsimta beigās (231. lpp.).

Arheoloģe Dagnija Svarāne, kura specializējusies liešanas tehnoloģijās, lūdz izteikt dažas kritiskas piezīmes par R. Spirģa aprakstīto saktu izgatavošanas tehnoloģiju. Piemēram, jautājumā par liešanu veidsmilts veidnēs – pēc D. Svarānes atziņas, pārspīlēts ir apgalvojums, ka liešana

veidsmilts veidnēs ir moderna tehnoloģija (231. lpp.). Līdz šim par enciklopēdisku patiesību tika uzskatīts, ka tas ir viens no senākajiem liešanas paņēmieniem. Vēl mūsdienās apmēram 80% no visiem lējumiem tiek iegūti šādā veidā (pirmo reizi liešana veidsmilti konstatēta Ķīnā 645. g. pr. Kr.).

Diskutabls ir izteikums, ka “saplīsušās veidnes vēlāk sadrupinātas, tām pievienots svaigs māls un no šīs masas gatavotas jaunas veidnes” (231. lpp.). Paņēmieni, kad māla veidņu materiāls tiek izmantots vairākkārt, lietojams tikai veidnēm, kas paredzētas ļoti vienkāršiem lējumiem ar zemu kušanas temperatūru (piemēram, alvas-svina kausējumam). Tā kā bruņrupuču saktas ir gatavotas no bronzas, to atliešanai māla lejamveidnei ir jābūt kārtīgi apdedzinātai, kā rezultātā veidņu fragmentiem vairs gruntsūdens nekaitē un tiem ir jāaglabājas. Par to liecina, piemēram, izrakumi vikingu laika Birkā, kur bronzas lējēja darbnīcā atrasti 2500 lejamveidņu fragmenti (B. Ambrosiani, B. G. Erikson, 1996. g.).

Aplūkojot važiņrotu sastāvdaļas, R. Spirģis pārliecinoši parāda, kā no Somijas patapināti važturi ar stilizētu divu zirgu attēlu uz laivas kļūst par pamatu lībiešu važturiem. Jāatzīst, ka pārējo važiņrotu sastāvdaļu – važiņu sadalītāju, piekariņu, arī citu kompleksā ietilpstošo rotu analīze vairs nav tik detalizēta un salīdzinošais materiāls un priekšmetu izcelsmes jautājumi skaidroti visumā tradicionāli.

Tā par nažu makstīm atzīmēts, ka to paraugi meklējami Gotlandē, tās lietojušas somietes un igauņietes.

Nodaļā “Bruņrupuču saktas ar važiņrotu un lībiešu kultūras hronoloģiskie posmi” R. Spirģis, līdzīgi kā Ē. Tenisons (*Tõnisson*), lībiešu kultūras attīstībā izdala trīs posmus (E. Šturms – divus). R. Spirģa argumentācija ir pamatota un iebildumus neizraisa.

Jautājumi, kas skar saktu, važiņrotu un to sastāvdaļu izcelsmi, skaidroti pārliecinoši un argumentēti, savukārt nodaļas, kurās uz arheoloģiskā materiāla bāzes risināts lībiešu izcelsmes jautājums, izraisa pārdomas. Tās ir nodaļas “Bruņrupuču saktas ar važiņrotu un etniskā vide Daugavas lejtecē vidējā dzelzs laikmetā” un “Bruņrupuču saktu ar važiņrotu izplatība un nozīme etnisko jautājumu risināšanā”.

R. Spirģis, līdzīgi kā lielākā daļa Latvijas arheologu, pārvērtē arheoloģiskā materiāla nozīmi etnisko procesu skaidrošanā. Jautājums par to, vai senlieta var kalpot par etnisko pazīmi diagnosticējošu elementu, ir diskutabls. Tāpat mūsdienu zinātnieki visai skeptiski attiecas pret vācu arheologa Gustava Kosinns 1911. gadā izteikto uzskatu, ka stingri norobežoti arheoloģisko kultūru apgabali visos laikos atbilst konkrētai tautai vai ciltij. Robeža, kur kultūra vai kultūru raksturojošs elements ir droši saistāms ar kādu etnosu un autora vēlmi redzēt sev vēlamo, ne vienmēr ir tverama. Nav nekāda pamata apšaubīt, teiksim, skandināvu un lībiešu bruņrupuču saktu izcelsmi un saistību ar vienu vai otru konkrētu etnosu. Tajā pašā laikā kā negatīvu piemēru var minēt krievu zinātnieka Valentīna Sedova mēģinājumu ar dažu loka jeb pirkstveidīgo saktu izplatību pamatot, viņaprāt, slāvu cilts – vendu ienākšanu Kurzemē, bet tālāk jau piešķirt vendiem gan Daugavas lejteces apgabalu, gan uzkalniņu kapus pie Gaujas (V. Sedovs, 1994, 1995).

Šķiet, nav pamata šaubīties par to, ka kultūras apgabals Daugavas lejtecē 11.–13. gs. saistāms ar lībiešiem, lai gan noteikti to rakstītie avoti apliecina no 12. gs. otrās puses. Neko nevar iebilst pret apgalvojumu, ka lībiešu kultūrā saplūst skandināvu, baltu kultūras elementi, motīvi no Somijas un Austrumiem (palmete). Arī E. Šnore atzinusi, ka lībiešu kultūra veidojusies no šādiem komponentiem – baltu tautas (latgaļi, sēļi, zemgaļi), Kurzemes lībieši un skandināvi (E. Šnore, 1996).

Runājot par krūšu važiņrotu izcelsmi, R. Spirģis to atrod Kurzemē: “Notika arī skandināvu un vietējo Baltijas somu iedzīvotāju saplūšana, un tieši Ventas un Abavas lejtecē, kur krustojās kuršu, zemgaļu, Ziemeļkurzemes lībiešu un skandināvu kultūras ietekmes, varēja izveidoties sieviešu rotaslietu komplekts, kas sastāvēja no skandināvu bruņrupuču saktām, važiņrotām no ovāliem važturiem un divriņķu važiņām, kā arī masīvām, dobām aprocēm un vītiem kaklariņķiem ar cilpu galiem. Spriežot pēc Ziemeļkurzemē atrasto bruņrupuču saktu variantiem, aprakstītā rotu kompleksa veidošanās šeit notika 9. gadsimta pašās beigās, bet 10. gadsimta otrajā pusē tipoloģiski nedaudz vēlākie važiņrotu varianti parādījās Daugavas lejtecē. Tā kā 11. gadsimta bruņrupuču saktas ar važiņrotām Ziemeļkurzemē neatrod, važiņrotu analīze apstiprina teoriju par jaunu iedzīvotāju ienākšanu Vidzemē no Ziemeļkurzemes. Skandināvu kolonistu pārceļošanai no Kurzemes uz toreiz mazapdzīvotajiem Daugavas lejteces krastiem, jādombā, bijuši galvenokārt ekonomiski apsvērumi” (379. lpp.). Ziemeļkurzemē bruņrupuču saktu pāru un važiņrotu atradumi iegūti Stendes selekcijas stacijā, Zlēku Cirkalē, Zlēku Priedniekos. Daugavas lejtecē to ir vairāk – 14 skandināvu bruņrupuču saktu pāri ar važiņrotām no 10. gs. otrās puses. Pats R. Spirģis to skaidro ar atšķirīgu abu reģionu izpētes intensitāti (341. lpp.). Nevar iebilst viņa secinājuma pirmajai daļai par sieviešu rotu kompleksa veidošanos Ziemeļkurzemē un tālāku attīstību Daugavas lejtecē. Tomēr doma par to, ka šī kompleksa nesēji Daugavas lejtecē bija skandināvu kolonisti no Kurzemes, nav pieņemama bez iebildēm. Skandināvu elementu Daugavas lejtecē neveidoja tikai atnācēji no Kurzemes (ja atnācējus vispār var uzskatīt par skandināviem). To parāda Gotlandes sievietes apbedījums (67. kaps) un vīrieša apbedījums (359. kaps) Salaspils Laukskolā. Abi kapī datējami ar 10. gs. beigām (A. Zariņa, 1992).

Runājot par skandināvu kolonistiem Kurzemē, R. Spirģis Sabiles Krievu kapus piešķir skandināviem (379. lpp.). Uzkalniņkaps Sabiles tuvumā daži arheologi (F. Balodis, E. Šnore) ir atzinuši gan par kuršu, gan lībiešu (E. Šturms), gan slāvu, t.i., vendu (V. Sedovs). Rotās ir līdzība ar zemgaļiem, lībiešiem, arī ar Gotlandi. Ē. Mugurēvičs (2006) atzīmējis stipru zemgaļu ietekmi, bet uzkalniņi kā apbedījuma veids radies skandināvu iespaidā, atzīstot, ka ietekme nākusi nevis no Skandināvijas, bet no skandināvu kolonijas Grobiņā. 10.–11. gs. skandināvu kolonisti uzturējušies Ventas lejteces apgabalā, bet viņu ietekme sniegusies līdz Sabilei. Tomēr pašos uzkalniņkapos nav tādu elementu, kas ļautu tos nepārprotami saistīt ar skandināviem.

Var piekrist R. Spirģim, ka Kurzemes ziemeļos pēc tam, kad, viņaprāt, skandināvu kolonisti ir pārcēlušies uz Daugavas lejteci, pieaug Sāmsalas

iespajds, bet vai tas liecina par to, ka šeit izveidojās jauna kultūra? Cik elementiem kultūrā ir jānomainās, lai runātu par jaunu kultūru?

Autors uzsver, ka sievietes tērps un rotu komplekss bija ļoti konservatīvs un neapšaubāmi demonstrēja valkātājas etnisko piederību (330. lpp.). "Sieviešu rotas un apģērbs senatnē bija ļoti konservatīvs un atspoguļoja dažādu tautu etniskās atšķirības" (347. lpp.). Konservatīvs, tomēr veidojās no dažādiem komponentiem, kas varēja ienākt dažādos veidos – gan ar cita etniskā elementa klātbūtni, gan kultūras sakaru ceļā. Nevar noliegt sociālā prestiža priekšmeta nozīmi. Pārspilēts šķiet mēģinājums pēc kapu piedevām veikt precīzus aprēķinus par iedzīvotāju etnisko sastāvu Daugavas lejtecē.

"Tomēr jāņem vērā, ka apbedījumos ar rotadatām nav sastopami nedz lībiešiem raksturīgie važturi, nedz sadalitāji un arī pārējās rotas parasti ir netipiskas šim reģionam. Līdz ar to var droši apgalvot, ka kapos ar rotadatām ir apbedītas kaimiņtautu pārstāves – zemgalietes, vendietes vai igaunietes" (347. lpp.). Raksturojot etnisko vidi Daugavas lejtecē, vēlajā dzelzs laikmetā, R. Spirģis aprēķinājis, ka no netraucētiem sieviešu apbedījumiem 63% veido lībietes, 12% – vendietes, 7% – sāmsalietes un igaunietes, 4% – zemgalietes, 8% – nenosakāmas, 1% – citas (373. lpp.). Jautājums nav tik vienkāršs. Tukuma tirgus kapulaukā 1. kaps arī ir ar krustadatām. Jautājums – vai tad Tukuma tirgus kapulauks nav piešķirams lībiešiem? Vendiem? Tādā gadījumā – vai mēs vendus, kas, spriežot pēc Indriķa hronikas ziņām, ir pavisam neliela etniska vienība, nesaskatām pārāk plašā teritorijā? E. Šnore krustadatu ieviešanas Daugavas lejtecē, konkrēti – Doles Vampeniešu I kapulaukā, skaidro ar ienācējiem no Kurzemes rietumu piekrastes – kuršiem (E. Šnore, 1996).

Atgriežoties pie Daugavas lejteces un lībiešiem, joprojām saglabājas pretruna, kuru R. Spirģa koncepcija neatrisina. Nav šaubu, ka Daugavas baseins 10.–11. gs. ir mazapdzīvots. Piemēram, Mārtiņsala, pēc Ē. Muguŗēviča pētījumiem, šajā laikā ir tikai skandināvu tirgotāju pieturas vieta, bet intensīvi lībiešu apdzīvota no 11. gadsimta. Tāpat pētnieku vairākums nešaubās, ka līdz lībiešu ienākšanai tas ir baltu – zemgaļu apdzīvots rajons. Baltisko elementu vēl pastiprina latgaļi, iespējams, arī kurši (E. Šnore 1996). Otrs etniskais elements, pēc R. Spirģa, ir Kurzemes skandināvi, kuri turklāt 10.–11. gs. saņēmu impulsus, ieskaitot arī pārceļotājus, no Skandināvijas (pēc E. Šnores – Gotlandes un Ēlandes salām). Loģiski rodas jautājums – kādēļ lībiešu kultūra nekļuva baltiska vai skandināviska, bet gan somiska? Atbilde uz šo jautājumu nav meklējama arī tajā apstākļī, ka Daugavas lejtecē 11. gs. vērojams iedzīvotāju pieplūdums, kas, pēc G. Zariņas aprēķiniem, izdarītiem uz Salaspils Laukskolas kapulauka materiāla bāzes, par apmēram trešdaļu pārsniedz populācijas dabiskās robežas (G. Zariņa 2006, uz viņu atsaucas arī R. Spirģis). Pat tik liels iedzīvotāju skaita pieaugums diezin vai varēja novest pie valodas maiņas. Jādōmā, ka somiskais lībiešu kultūras pamats ir jāmeklē jau agrāk un, šķiet, tomēr Kurzēmē, kur skandināvu kolonisti pakāpeniski zaudēja savu etnisko identitāti – gan nonākot sakaros ar kuršiem, gan Baltijas somiem. Mēs nekad nespēsīm viennozīmīgi atbildēt, kādā valodā runāja tā kopiena, kura apbedīja savus mirušos, teiksim, Sa-

biles Krievu kapos, bet varam konstatēt, ka senlietu materiāls un apbedīšanas veids atspoguļo skandināvu, baltu un Baltijas somu kultūru elementus.

Baltijas somiem raksturīgo elementu – zoomorfo un cita veida piekariņu, trapeceveida važturu, nažu makstu, apgērba izcelsmes un paralēlu studijas vēl saglabā potenciālas iespējas skaidrot impulsus no pārējās somu pasaules, kas paša R. Spirģa vērtējumā “ir turpmāko pētījumu uzdevums” (383. lpp.). Kaut gan, domāju, viens no iemesliem, kāpēc paralēles un izcelsmes avotu daudziem priekšmetiem neizdodas sameklēt citur, ir apstākļi, ka Daugavas lejtece – Doles salas rajons, bet īpaši Daugmales–Laukskolas komplekss – 11. gs. strauji attīstījās ekonomiski un zināmā mērā “noteica modi” plašā reģionā. Daudzi priekšmeti, kā to pierāda, teiksim, lejamveidne apaļo piekariņu ar vērša galvas attēlu izgatavošanai, ir radīti tieši šeit (A. Radiņš, 1996). Šādā agrīnās pilsētas vidē dažādu kultūru elementi tika strauji sakausēti specifiskā lībiešu kultūrā.

Vērtējot R. Spirģa darbu kopumā, jāatzīst, ka ievadā nospraustie mērķi ir sasniegti. Nav šaubu, ka tas ir fundamentāls pētījums, kuram ir paliekoša vieta Baltijas somu problemātikai veltīto darbu vidū. Plašais kopsavilkums angļu valodā (tulkojis V. Bērziņš), bagātais un ļoti kvalitatīvais ilustratīvais materiāls, korelācijas tabulas padara to pieejamu plašam zinātnieku lokam, kuri strādā šīs tēmas ietvaros. Un tas ir – Somijā, Igaunijā, Krievijā, Zviedrijā, domājams, arī Ziemeļvācijā, Lietuvā un Polijā.

Guntis Zemītis

Latvijas PSR Ministru kabine-
ta sēžu protokoli: 1940. gada
23. jūlijs – 24. augusts / Sast., ko-
ment. un priekšv. aut. I. Šneidere,
A. Žvinklis. – Rīga: Latvijas vēstu-
res institūta apgāds, 2008. – 319 lpp.

2008. gada nogalē Latvijas vēstures institūta apgādā nāca klajā LU Latvijas vēstures institūta un Latvijas Valsts arhīva speciālistu sagatavotais dokumentu krājums, kurā iekļauti Latvijas PSR Ministru kabineta (MK) sēžu protokoli, kas aptver laikposmu no 1940. gada 23. jūlija (pirmā sēde pēc padomju varas formālas pasludināšanas un Latvijas PSR izveidošanas) līdz 24. augustam (pēdējā sēde pirms Latvijas PSR Konstitūcijas pieņemšanas). Publicēti pilni dokumentu teksti, un tie krājumā plaši komentēti. Šis izdevums hronoloģiski turpina vēl 1991. gadā izdoto līdzīgu dokumentu krājumu, kurā tika publicēti un

